

הדרור והסנונית במסורת ישראל

ה"דרור" נזכר פעמיים במקרא¹ כשם עוף, בתקבולת לשם "ציפור":

אִם צְפוֹר מְצָאָה בֵּית וְדְרוֹר קָן לָהּ (תהילים פד ד)
'כצפור לנוד, כדרור לעוף' (משלי כו ב).

לפי כל הפירושים מדובר בציפורים קטנות יחסית, שבתי גידולן בסמיכות למעונות האדם. בתרגומים הקדומים הוצעו הצעות זיהוי אחדות. בתרגום אונקלוס לתהילים (פד ד) מופיע שה'ציפור' היא היונה ואילו ה'דרור' הוא התור (שפנינא).² בתרגום הוולגאטה למשלי (כו ב) מזוהה ה'דרור' עם ה-passer, הוא הציפור המכונה בימינו בשם "דרור". ה"דרור" נזכר פעמים אחדות במקורות חז"ל ומהם ניתן ללמוד על כמה מתכונות הציפור המאפשרות את זיהויה.

א) עוף טהור — בהקשר לטהרת המצורע נאמר בתורה שצריך להביא "שתי צפרים חיות טהרות" (ויקרא יד ד). המשנה מציינת שמדובר ב"שתי צפרים דרור"³ וברור לגמרי שמדובר במינים מסוימים של ציפורים כשרות, המותרות לאכילה: "שחט אחת מהן ונמצאת שלא דרור — יקח זוג לשניה. הראשונה מותרת באכילה. שחטה ונמצאת טרפה, יקח זוג לשניה".⁴ ובעניין שילוח הקן, מצווה הקיימת רק בעוף טהור, אומרת המשנה: "לא יטול

1 גם בכתובת בלעם מהמאה השמינית לפנה"ס שנמצאה בתל דיר עלא, נזכר ה"דרור" בין רשימת עופות נוספים, ראו: ש' אחיטוב, אסופת כתובות עבריות, ירושלים תשנ"ג, עמ' 267.

2 וכן מובא בפרקי דר' אליעזר, פכ"ח: "שאיין לך צפור בתורה, אלא בן יונה בלבד". אולם זיהוי זה אינו מתאים לציפורים הטהורות הדרושות לטהרת המצורע (ויקרא יד ד), שהרי לפי המשנה מדובר בציפורי דרור (נגעים יד, א), שהובאו בנוסף לתגורים או בני יונה הנדרשים כחטאת ועולה (ויקרא יד כב). ובסוגיה זו ראו דברי המשנה למלך להלכות טומאת צרעת יא, א, ד"ה וגרסינן.

3 משנה, נגעים יד, א.

4 שם.

אדם אם על הבנים, אפילו לטהר את המצורע.⁵ ברור מהקשר הדברים שמדובר בציפור דרוור, שהיא טהורה.⁶ אחד מציפורי הדרור שלקחו לטהרת המצורע שלחו לחופשי ולאחר מכן מותר היה לאוכלה.⁷ בתוספתא נזכר הדרור בהקשר לכיסוי דמו בעפר⁸ והרי הלכה זו עניינה רק בציפור טהורה.

גם מהדין התלמודי בעניין האם מותר לצוד עופות ביום טוב, אפשר ללמוד על כשרותו של הדרור. מהקשר הסוגיה נראה שמדובר בבעלי חיים שנועדו למזונותיו של האדם (אוכל נפש) וציפור דרוור בכללם.⁹ בשם שמעיה ואבטליון העידו שציפור דרוור שנמצאת בפרדס סגור ורוצים לתפסה לצורך אכילתה יש לסמנה מערב יום טוב: "וציפור דרוור צריך לקשור בכנפיה, כדי שלא תתחלף באמה."¹⁰

(ב) ציפור בר שכיחה ליד מעונות האדם ושדותיו, אך אינה מסתגלת לשבי — מאמרים רבים מבארים את שם התואר של ה"דרור" עם תכונותיה; לשון 'דר' — בית, בית גידול או 'דרור' — חופשי. לפי ר' יוסי הגלילי מדובר ב"ציפור שחיה חוץ לעיר. ואיזו זו, זו דרוור."¹¹ לעומת זאת במקור אחר נאמר על ציפורי דרוור: "ואלו הן הדרות בעיר."¹² "אמר רבה בר רב הונא: הכא בצפור דרוור עסיקנן, שאינה מקבלת מרות."¹³ דתנא דבי ר' ישמעאל: למה נקרא שמה צפור דרוור? שדרה בבית כבשדה."¹⁴

קשה מאוד לקיים דרוור בשבי ולכן ציפור שהצליחו לגדלה שווה הרבה יותר מכפי ערכה כציפור בר. נראה שזו המציאות שעומדת בבסיס המשל הבא: "תנא דבי רבי ישמעאל: משל לאדם שמסר צפור דרוור לעבדו. אמר: כמדומה אתה, שאם אתה מאבדה, שאני נוטל ממך איסר בדמיה — נשמתך אני נוטל ממך."¹⁵

(ג) ציפור שמזונותיה הם מהאדם — "רבי שמעון בן לוי אמר: צפור דרוור שאוכלת מפתו ושותה מימיו."¹⁶

5 משנה תולין, יב, ה.

6 ראו במיוחד דברי התוספות לחולין קלט ע"ב, ד"ה תא שמע.

7 בבלי, קדושין נו ע"ב: 'רבא אמר: לא אמרה תורה שלח (ויקרא יד ז) לתקלה ודברי רש"י, שם.

8 תוספתא שבת, ה, יט.

9 בבלי, ביצה כד ע"א; שבת קו ע"ב.

10 בבלי, ביצה כה ע"א.

11 ספרא, מצורע, פרשה ז.

12 תוספתא נגעים, ה, ג.

13 ופירוש דרוור הוא חרות, ראו ספרא, בהר, פרשה ב.

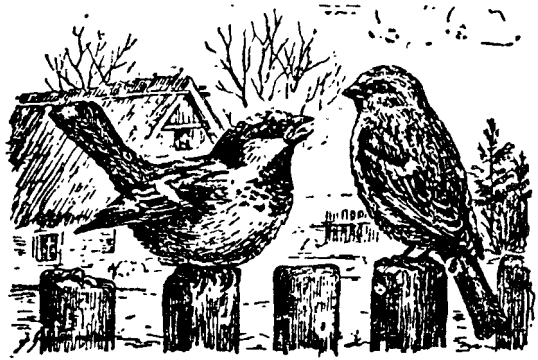
14 בבלי, ביצה כד ע"א; שבת קו ע"ב.

15 בבלי, מנחות צט ע"ב.

16 ויקרא רבה טז, ז; ילקוט שמעוני, תקנט.

ד) **ציפור קטנה** — "איזהו דם ציפור קטנה — זה דרור"¹⁷ וכן דבר זה נלמד מתוך המאמר הבא: "ואיזו היא יורה קטנה. א"ר ינאי: כל שאין צפור דרור יכול ליכנס בתוכה"¹⁸. משקל ציפור הדרור כמשקל שני סלעים¹⁹ כנראה שהכוונה למשקל סלע צורי שמשקלו כ-14 גרם בממוצע ולפי זה משקלו של הדרור הוא כ-28 גרם.

ה) **ציפור שיר הניכרת בצפצופיה** — השם 'ציפור' נגזר מחיקוי קולה: צפ-ר-ר. על המטהר מצרעת נאמר שיקח שתי ציפורים: "אלין צפריא קולנין. אמר הקב"ה יבא הקול (של הציפורים) ויכפר על הקול" (לשון הרע שבעטיו לקה המצורע).²⁰ ועל הפסוק "דברי חכמים כדרבנות" (קהלת יב, יא) דרש רבי חונה — "כדרור נאות"²¹.

דרור הבית (מימין) — נקבה
ומשמאל — זכר

תכונותיה של ציפור ה"דרור" כפי שמתוארים במקורות הללו מאפשרים לזהותה בנקל. תיאורים אלה מתאימים למין דרור הבית (*Passer domesticus*). זו ציפור השכיחה והנפוצה ביותר בין משכנות האדם בארץ ובאזורים רבים ברחבי העולם. למרות הזיקה של הדרור לאדם, לא ניתן לבייתו וגידולו בשביה בכלוב קטן קשה מאוד.²²

הרחבת המונח 'דרור' לציפורים נוספות

אמנם מקצת התכונות שמתוארות במקורות חז"ל שהבאנו לעיל עשויים להתאים גם למיני ציפורים אחרות שדרות בסמוך למשכנות האדם. בתוספתא מציע ר' שמעון בר אלעזר

17 תוספתא שבת, ח, יט.

18 בבלי, עבודה זרה לח ע"ב.

19 בבלי, גיטין נו ע"ב.

20 ויקרא רבה, טז, ז.

21 ירושלמי, סנהדרין פ"י, כח ע"א.

22 א' שמאל, צפרים בישראל, ב, רמת-גן 1968, עמ' 297.

שציפורי דרור הדרות בעיר "אלו הן הקיבלאות"²³. לפי הסבר אחד "קובל" הוא שם מקום הידוע בציפורים המוכחרות שבו, אולם לפי הסבר אחר המבוסס על גרסאות שונות, מדובר במין ציפור הנקרא "קיכלי" (גרסאות אחרות: כיכלי או קבלי),²⁴ הנחשב לאחד ממיני השליו.²⁵

גם מהדיון בתלמוד רואים שהאמורא הבבלי רב יהודה (שחי במאה שלישית) הבין שניתן להרחיב את המונח 'דרור' כשם קיבוצי למיני ציפורי בר נוספים. על דרך זו הוא חידש ש"עוף המסרט כשר לטהרת מצורע וזו היא סנונית לבנה שנחלקן בה ר' אליעזר וחכמים"²⁶. מדיוק בניסוח דברי רב יהודה עולה, שאכן הדרור הוא כרגיל הציפור המותרת לטהרת המצורע, אלא הוא סוכר שגם 'סנונית לבנה' היא כשרה כדעת חכמים, והיא יכולה להיכלל בין מיני ה"דרור". התיאור שהוא מביא אינו מתאים לציפור המכונה בימינו דרור (Passer), אלא מתאים לציפור המכונה בימינו סנונית הרפתות,²⁷ שניכרת בבטנה הלבנה, או לטסית.²⁸ המונח "מסרט", רומז כנראה שלציפורים הללו רגליים קצרות וחלשות שאינן מתאימות להליכה. רוב ימות חייה הסנונית שוהה באוויר ולא על פני הקרקע. לכן טפריה הדקות והמאונקלות אינן קהות ונשמרות תמיד חדות ומסייעות לציפור לאחוז בזיזי סלע ובקירות הבתים, ואגב כך סורטים אותם.²⁹ מכל מקום, בתלמוד מובאות גרסאות אחדות להעמדת המחלוקת בין ר' אליעזר וחכמים בהקשר לכשרות הסנונית הלבנה או מיני סנוניות אחרות. חוסר הבהירות הביא את מקצת הפרשנים והפוסקים המאוחרים להחמיר ולאסור את אכילת הסנונית.³⁰

23 תוספתא נגעים ה, ג.

24 ש' ליברמן, תוספתא ראשונים, ירושלים תרצ"ט, עמ' 203.

25 בבלי, יומא עה ע"ב; הערוך, ערך ככלי ודברי ר' בנימין מוספיא במקום; ' אהרני, זכרונות זואולוג עברי, תל-אביב תש"ו, ב, עמ' 247. מזהה אותו עם הפרנקולין (Francolinus). מ' דור, החי בימי המקרא המשנה והתלמוד, תל-אביב תשנ"ז, עמ' 144-145, סבור שהוא הציפור המכונה בימינו קיכלי (Turdus). על מסורת אכילת הקיכלי, ראו הרב י"מ לוינגר, מזון כשר מן החי, ירושלים תשמ"ה, עמ' 60, 90.

26 בבלי, חולין סב ע"א. ועל כך כתב הרמב"ן לויקרא יד ד: 'ומכאן שאין צפרי המצורע מין אחד בלבד ושאינן מטהרין בכל עוף טהור, אבל מצותו בכל עוף דרור, כלומר שדרה בבית כבשדה'.

27 סנונית הרפתות (Hirundo rustica), בערבית: סנונו.

28 טסית הבתים (Delichon urbica), בערבית: ח'טאף אלביות או ח'טאף אלצ'ואחי.

29 בשל תכונה זו היו שזיהו את הסנונית עם השממית. על הפסוק "שממית בידים תחפש" (משלי ל כח) — מתרגם רס"ג 'סנוניה' ואילו ר' יונה אבן ג'נאח. בספר השרשים (מהדורת Neubauer), אוקספורד 1875, שורש שמם, כתב: "היא בערבית כ'טאף".

30 באותה מחלוקת (בבלי, חולין סב ע"א) אסר ר' אליעזר את הסנונית הלבנה ואילו חכמים העידו שאנשי הגליל העליין אכלו אותה מפני שקרקבנה נקלף (ובתוספתא, חולין, ג, כג הדבר נאמר על "אנשי שוק העליון שבירושלים") באותה סוגיה העמיד האמורא אמימר בדרך אחרת את המחלוקת ביניהם; לכל הדעות סנונית שכרסה לבנה מותרת והמחלוקת היא בהקשר לסנונית שכרסה ירוקה (= צהובה)

עופות הקרויים בערבית 'ח'טאטיף' (היחיד: 'ח'טאף') – מתוך חיבור ערבי משנת 1462

אגב, אהרוני מביא הוכחה מהמקרא ש"הציפור" או ה"דרור" הוא דרור הבית³¹ ואינו זהה לסנונית. את הפסוק 'כצפור לנוד, כדרור לעוף – כן קללת חנם לא תבוא' (משלי כו ב) הוא מפרש: כשם שציפור אינה נדה ודרור אינו עף – כך קללת חנם לא תבוא. אהרוני מצייץ שהדרור היא ציפור יציבה שאינה נודדת ממקום למקום אפילו בארץ. לעומת זאת, הסנונית נודדת ומזוהה על פי תרגום 'יונתן' עם ה"עגור" (ירמיהו ה, ז).³² כמו-כן התכונה

שחכמים מתירים ור' אליעזר אוסר. והלכה כר' אליעזר. לעומת זאת האמורא מר זוטרא הציג את המחלוקת ביניהם בדרך נוספת; סנונית שכרסה ירוקה אסורה לכל הדעות, ואילו המחלוקת היא לגבי סנונית שכרסה לבנה, שר' אליעזר אסר וחכמים התירו והלכה כמותם. אחרים לומדים שסנונית לבנה מותרת ואילו סנונית של בתים שצבעה שחור אסורה לכל הדעות.

31 "אהרוני, זכרונות זואולוג עברי, תל-אביב תש"ו, ב, עמ' 213.

32 אהרוני, ב, עמ' 216-217. הוא מזוהה את הסנונית המקראית עם הטסית (*Delichon urbica*), עמ' 251. גם מ' דור, החי בימי המקרא המשנה והתלמוד, תל אביב תשנ"ז, עמ' 142 מצטרף לדעתו של אהרוני. הרמב"ן בפירושו לחולין דף סב ע"א כותב:

"שוב ראיתי בסנונית שפירש"י אורונדולה וכ"כ רבינו האי ז"ל כי סנונית היא כטא"ף. ומצאתי עוד בכתוב יתור וסיס ועגור שמרו את עת באנה, שתרגום עגור בלשון ערבי אל סנונית"ת היא אלכט"ף. ואמרו עוד כי אל כטא"ף יקרא בלשון פרס סנון. וכן תרגם יונתן בן עוזיאל סנוניתא, והוא האירנדול"ה שאמרר". ראו: ר' משה בן נחמן, חדושי הרמב"ן השלם, מהדורת מכון מערבא, ירושלים תשנ"ג, למסכת חולין דף סב, עמ' פ-פא. פירוש לדברי הרמב"ן, ראו: "אהרני, הערות לחדושי רמב"ן לחולין", סיני, יג (תש"ד), עמ' קה.

שציפור דרוור "אוכלת מפתו" של אדם (ויקרא רבה טז, ז) מתאימה רק ל-*Passer* ולא ל-*Hirundo*. מכאן גם מקור שמה (השוו למדרשי חז"ל שלעיל) בשפות רבות במשמעות של "בית" (מעון האדם): דרוור-דירה בעברית, "דורי" בערבית ועוד.³³

ציפור ודרור – שם קיבוצי ופרטי

התקבולת במקרא בין ציפור לדרור (תהילים פד ד; משלי כו ב), רומזת על הזיקה ההדוקה בין שתי המילים. דומה שהמונח "ציפור" הוא שם קיבוצי לכלל מיני ציפורי השיר הקטנות,³⁴ אך גם שם ייחודי לדרור (*Passer*). גם בארמית וערבית המונח "עציפור" פירושו ציפור בהוראה כללית, וגם שמו הייחודי של דרוור הבית.³⁵ למעשה השם 'ציפור' זהה לשם הערבי עצפר ובשיכול אותיות לשם הלטיני *Passer*.

תופעה זו ניתן להראות גם בהקשר למונח "דרור". ממקורות חז"ל שהבאנו לעיל עולה שהמונח "דרור" הוא שם כללי למיני ציפורים כשרות הסמוכות למשכנות האדם ובהן נכללה לפי מקצת הדעות 'סנונית לבנה', אך במיוחד משמש שם מסוים זה לעוף שאנו מכנים בימינו דרוור (*Passer*). לעומת העמימות והבעייתיות המלווה את סוגיית כשרות הסנונית אין שום ספק מהמקורות לגבי כשרותו של ה"דרור", שהוא לכל הדעות ה"דרור" במובנו המסוים (*Passer*).

הפרשנים המאוחרים

בקרב פרשני ימי הביניים אפשר למצוא שתי פרשנויות עיקריות לזיהוי ה"דרור"; דרוור (*Passer*) או סנונית (*Hirundo*) והציפורים הרומות להן. רס"ג תרגם לערבית את המילה 'דרור' (תהילים פד ד; משלי כו ב) עם ה"דריה", הוא כנראה ה-*Passer*.³⁶ רש"י למשלי תרגם בצרפתית ל"ארונדילא" (*arondele*) היא הציפור המכונה בימינו בשם סנונית.³⁷

33 אהרני, הערות לחידושי הרמב"ן, עמ' קה-קו.

34 הרמב"ן לויקרא יד, ד: 'והנכון בעיני ששם צפור כלל לעופות הקטנים המשכמים בבקר לצפצף ולשורר, מלשון ארמית צפרא'.

35 ד' טלשיר, שמות בעלי החיים בתרגום הארמי של השומרונים, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"א, עמ' 87.

36 הדרור (*Passer*) ידוע בארצות ערביות רבות בשם "דורי", ראו: פלאח ח'ליל אלעאני, מוסעה אלחיואן ענד אלערב, ארבד 1997, עמ' 228; אלמוסועה אלימניה, בירות 1992, א, עמ' 646.

37 מ' אוצר לעזי רש"י, ירושלים תשנ"א, מס' 4184. וכן תרגם את המילה 'דרור' בגיטין נו ע"ב, ואת המילה 'סנונית' בשבת עז ע"ב ובחולין סב ע"א.

גם ר' דוד קמחי ביאר במילונו, כמו רש"י, שהדרור "שם עוף טמא והוא שקורין בלע"ז אירונדלא. ולפיכך נקראת דרור, לפי שהיא מקננת בבתים מבלי פחד כאילו היא חפשית מבני אדם שלא ילכדה".³⁸ לעומת זאת בפירושו למקרא מציין רד"ק שה'דרור' הוא ה-passer: "וזכר צפור דרור שדרכה לקנן בישוב והוא עוף קטן קורין לו פשו"א. וזכר דרור שהיא חפשי בין בני אדם שמקנן בבתיהם".³⁹

שני הזיהויים השונים המופיעים אצל רד"ק ממחישים את הבעייתיות שקיימת בקרב הפרשנים בעניין זהות ה"דרור". מספרות חז"ל ברור שה'דרור' הוא — Passer, והשאלה שעמדה בפני חז"ל הייתה, האם ניתן לכלול בקבוצת הדרור גם את הסנונית? אולם בקרב מקצת הפוסקים הראשונים וגם בקרב חכמי ישראל בדורות המאוחרים, אצל האחרונים, בעיקר בעקבות הזיהוי שמובא אצל רש"י, נהפכה הסנונית לזיהוי העיקרי של הדרור.⁴⁰ בדרך הטבע יצרה פרשנות בעייתית זו כר נרחב של דיונים, שהיו אמורים להתמודד עם מקורות חז"ל, שבחלקם לומדים שהדרור הוא ציפור כשרה, בעוד בחלק אחר מהמקורות יש מחלוקת לגבי כשרות הסנונית.⁴¹ ר' חזקיה די-סילוה, שהיה ער לבעייתיות זו, פתר את הבעיה בטענה שהמונח 'דרור' אינו של מין מסוים של ציפור, אלא מונח כללי, הכולל בתוכו "דרור טהור" ו"דרור טמא".⁴²

כשרות הסנונית

סוגיית הכשרות של מיני הסנונית מופיעה לראשונה בתלמוד. מקצת האמוראים גורסים כי "סנונית לבנה" מותרת, ומקצתם אוסרים למאכל מינים אחרים.⁴³ ייתכן שהשם "סנונית לבנה" כולל מספר מינים של סנונית שבטנם לבנה, כגון סנונית הרפתות (*Hirundo rustica*), טסית (*Delichon urbica*) וכוכית גדות (*Riparia riparia*). מאחר שבתלמוד אין הכרעה ברורה לגבי כשרותה של "סנונית לבנה" גם הפוסקים המאוחרים יותר נקטו עמדות שונות

38 שורש דרר, וכן ראה שורש: שמם.

39 תהילים פד ד.

40 גם בספרו של י' שיינהאק, תולדות הארץ, א, ווארשא 1841, עמ' קמט, מופיע הערך 'דרור' כשוואלבע (= סנונית) וראה עוד א' ביליק, "הדרור" בית מקרא, ז-ח (תשי"ט), עמ' 27-22.

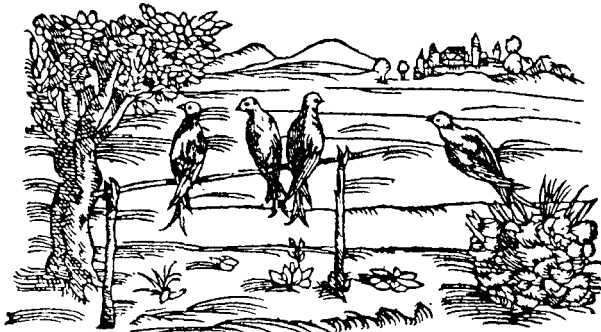
41 למשל, פירוש טורי זהב והש"ך בנקודות הכסף לשו"ע, יו"ד פב ס"ק ז; ר' שמואל אשכנזי, מקום שמואל, ב, אלטונא תצ"ח (מהדורת צילום ניו-יורק תשמ"ט), עמ' יב-יג; מ' כשר, תורה שלמה, כח, ירושלים תשל"ח, במילואים, עמ' רפא, סימן ט.

42 פרי חדש על או"ח, אמסטרדם תקט"ו, להלכות יום טוב, סימן תצו, ס"ק ט; ר' חיים בנכנשת, כנסת הגדולה, שאלוניקי (מהדורת צילום תשכ"א), ליו"ד סימן פב, ס"ק לט; הרב דן שווארץ, קן ציפור השלם, ירושלים תש"ס, עמ' קמט-קנד, ביקש להראות שיש הבדל בין ה"ציפור דרור" שהיא הטהורה ובין ה"דרור" שהוא טהור ויש במינו גם טמא.

43 בבלי, חולין סב ע"א והדבר תלוי בהבנת המחלוקת בין ר' אליעזר וחכמים.

בהקשר לכשרות הסנונית הלבנה, כל אחד לפי פרשנותו לסוגיה. ר' דוד קמחי סבר שמדובר בעוף טמא.⁴⁴ לעומת זאת הרמב"ן (1194-1270), יליד גירונה שבספרד, נטה להתירה: "ובדקתי בו ומצאתי לו קרקבן נקלף ביד, ואצבע יתירה יש לו, ואין לו זפק, והם סימניו של עורב". אולם מאחר שהסנונית אינה שייכת לעורב למינו ניתן לכאורה לאוכלה: "ואני אומר להלכה, אבל לא למעשה, שכל עוף לכן גמור אין לחוש לו ולעורב ומינו... מכל מקום נפסקה הלכה בחוורא כריסה דשריא, שאין במיני עורב לכן כולו".⁴⁵

HIRVNDO

NOBILIBUS Gelego, X. 11. 11. 11. Lar. Hirundo Cast. Golondrina. Por. Andorinha. Ita. Rondinella. Fr. Trundinelle. T. Ein Schwalbe.
 ANNOTA-
 TION. **L**A Golondrina es de aquellas auezicas que mudan hitos. Porque partiendo cada año de Africa por el mes de Março, atraviesa el mar, y da consigo en la Europa, adonde sin respecto ninguno, y a discretion, se aposenta por todas las casas, templos, y palacios, que se le antoja: tanta es la confianza que tiene en los hom-

סנונית — מתוך ספרו של דיוסקורידס (מהדורת לאגונה שנת 1555)

מדברי הרמב"ן עולה אפוא שעל פי בדיקת סימני הכשרות מותר לאכול את הסנונית, אך אין זו הלכה למעשה אלא דיון תיאורטי, כנראה משום שלא הייתה במקומו מסורת פעילה של אכילת סנונית. כך עולה גם מדברי הרשב"א, מגדולי פוסקי ספרד (1235-1310), אשר נולד בכרצלונה ופעל בה כל ימי חייו: "סנונית הדרה בבתים — אם כריסה לבנה מותרת ואם לאו אסורה. ובמקומות האילו לא ראינו מי שנהג בהן היתר אף בכריסה לבנה".⁴⁶ על הסנונית כתב גם רבינו ירוחם במחצית הראשונה של המאה הארבע-עשרה: "ועוד פשוט כגמרא סנונית הדרה בבתים טהורה והוא שכרסה לבנה והוא

44 ספר השרשים, שורשים: דרר, שמם.
 45 ר' משה בן נחמן, חדושי הרמב"ן השלם, מהדורת מכון מערבא, ירושלים תשנ"ג, למסכת חולין דף סב, עמ' עט.
 46 ר' שלמה ב"ר אברהם אדרת, תורת הבית הארוך, ירושלים תשכ"ג, בפירוש בית הקצר, עמ' 130.

הדולונדרינא והעם נהגו בו איסור⁴⁷. ה'דולונדרינה' היא ה'גולונדרינה' (golondrina), היינו סנונית בשפה הספרדית.⁴⁸ ר' חיים ויטאל (1543-1620) הזכיר את ה'דולונדרינה' כחיבוריו בשם 'צפור דרור ובשם 'סנונית': "והגולונדרינא הנקרא בלה"ק צפור דרור מברשות בשורות טובות ובפרט על בשורת עצירת המגיפה בר מינן".⁴⁹ בספר שעוסק בקבלה מעשית הוא הציע לטיפול במחלת האסכרה תחבושות עם סממנים שונים ובהם "זבל צפור סנונית גולונדרינאש בלעז מודק".⁵⁰

הב להאיש לחנון על המוסף התקבור של לחלוצין
 וחמלה וזבל על סממני גולונדרינאש בלעז מודק
 ומנוקף או תקבור חנופלא אין סמוקו חס יאפטריל
 מוקה מאר יאליקת אלנה הסכאים וקת למנה הקנע
 א לחכ וקסזר עליה ג' אורל ויהס פלמין מוקה ומזוף

קטע מחיבורו של
 ר' חיים ויטאל ובו
 נזכר השימוש הרפואי
 בסנונית (כ"י מוסאיוף
 219, דף עד)

בעקבות הפוסקים הראשונים אסר ר' יוסף בן שלמה קלוזן (1420-1480) לחלוטין את 'הסנונית', והוסיף: "הרי לך שפירש שהגדלות ודרות בקירות הבתים שהם אסורות לכ"ע וזהו צפור דרור שדרה בבתים, כדכתב לעיל מההיא דשבת וי"ט (שבת קו ע"ב; ביצה כד ע"א). וכן פרש"י לעיל מינה בהדיא גבי סנונית לבנה, דהיינו ארונד"י בלע"ז וכן אנו קורין בלשונינו בלשון צרפת לאותו העוף הדר בבית ארונדייל"א, והרי לך שהיא אסורה לכ"ע".⁵¹ ר' חזקיה די-סילוה (תת"ז-תנ"ז; 1656-1696 לערך) העיד שבימיו נהגו איסור באכילת הסנונית: "הגולונדרינא והיא סנונית הדרה בבתים; אי ירוקא כריסה אסירא ואי חיורא כריסה שריא. ועכשיו נהגו בה איסור משום דקרוב לאיחלופי בין טהורה לטמאה".⁵² הדיון

47 רבינו ירוחם ב"ר משולם, ספר תולדות אדם וחווה, ויניציאה (מהדורת צילום, ירושלים תש"ך), נתיב טו, ח"ה.

48 ר' יוסף בן אברהם מולכו, שלחן גבוה, ירושלים תש"ן (צילום מהדורת שאלוניקי), ליו"ד פב ס"ק יד, מצטט את רבינו ירוחם, ומביא ששם הציפור היא "גולונדרינה". ואין היא ציפור ממשפחת העפרוניים, כפי שהציע הרב דן שוורץ, קן ציפור השלם (מהדורה שלישית), ירושלים תש"ס, עמ' קנו.

49 ר' חיים ויטאל, שער רוח הקודש, תל-אביב תשכ"ב, דרוש ג' (עמ' כג).

50 כתב-יד מוסאיוף מס' 219, דף עד ע"א. צילום כתב היד נמצא במכון בן-צבי ומספרו 2675.

51 שו"ת מהרי"ק, ירושלים תשל"ג, סימן קנח. ובהגהות לבית יוסף ליו"ד פב נאמר: "סיגואיניא (= חסידה) וסנונית הדרה בבתים יש להן כל סימני טהרה ואפילו הכי נהגו בהם איסור; אין לסמוך על השמות שאין אנו בקיאים בשם העופות".

52 פרי חדש ליו"ד פב ס"ק ט (ירושלים תשנ"ה, עמ' רנג).

על כשרות הסנונית עלה גם בדורות האחרונים. אעפ"י שיש לסנונית את כל סימני הטהרה התירו להשתמש בה רק לצורכי רפואה, אך לא לאכילה משום היעדר מסורת.⁵³

53 ר' עבדאללה אברהם יוסף סומך, זבחי צדק, א, בגדאד תרנ"ט, סימן פב, ס"ק כב, עמ' תה. ר' משה כלפון הכהן (תרל"ד-תש"י) בחיבורו על מנהגי ג'רבה מזהה את 'צפור דרור' עם הסנונית: "מוחזק אצלנו לעוף טמא... ומצאתי כתוב אצלי, שמעתי מדודי הר"י"ן כי מו"ק מהרמ"ק ז"ל לאיזה צורך של רפואה לעיניו שחט צפור הנק' בערבי כ'טיפ'ה, ואומרים שהוא צפור ירושלים. וגם אומרים שהוא הנקרא צפור דרור. וכששחטו בדק את הסימנים אשר לו ומצא שיש בו סימני טהרה: אצבע יתירה, וקרקבנו נקלף (ביד), וחפץ ואעפ"כ אמר: כיון שיש קבלה פה אי ג'רבא שלא לאכלו — אין להתירו", ראו כלפון משה הכהן, ברית כהנה השלם, בני-ברק תש"ן (הוצאת מכון הרב מצליח), עמ' שט. הרופאי בעזרת אבן הסנונית (chelidon) נזכרת כבר בספרות הקלסית, למשל אצל דיוסקורידס II, 60 (מהדורת גונטר, עמ' 105). כמו-כן נזכר ה"ח'טאף" בספרות הערבית, ראו אבן אלביטאר, אלג'אמע למפרדאת אלארדיה ואלאע'דיה, קהיר 1874, ב, עמ' 64-65. גם דאוד אלנאטאכי (מת ב-1599) הביא שימושים רפואיים רבים ל"ח'טאף" ותיאר אותו כך:

"והוא אלסנון ועצפור אלג'נה... והוא דוגר בסוריה רבתי ובמצרים... הוא כגודל העצפור (דרור) ובגוון אדום סביב צוארו ושאר גופו שחור. הוא בונה לעצמו קן מטיט וקש". ראו: תד'כרה אולי אלאלבאב ואלג'אמע ללעג'ב אלעג'אב, קהיר 1940, עמ' 141. תיאורו מתאים לסנונית הרפתות. אבן הסנונית נזכרת רבות בספר הניסיונות המיוחס לר' אברהם אבן עזרא (מהדורת י' ליבוויץ' ש' מרקוס), ירושלים 1984, עמ' 152-154, 160-162 ועוד.

'אבן הסנונית' נזכרת גם אצל ר' אברהם פורטלאונה, שלטי הגבורים, דפוס מנטובה (מהדורת צילום ירושלים תש"ל), בפרק נ', דף נב ע"ב:

'הקילידוניאה הוא אבן שיוציאו אותו מקורקבן הצפור הנקרא בלעז רונדינה והוא הצפור שעושה קנו בקורות הבתים". בהמשך הוא מפרט את סגולותיה הרפואיים של האבן, הצפור עצמה כשהיא צלוייה ואפרה. הרופאי של קטראט בעזרת הסנונית מוזכר רבות בחיבורים של קבלה מעשית, ראו את דברי ר' חיים ויטאל שהבאנו מקודם; ר' אברהם חמוי, נפלאים מעשיך, ליוורנו, מערכת ב', עמ' יב: "צפור דרור — בלעז קולונדרנינה שעושה קנו בקורות הבתים". אף הוא מציין שיש בקרקבנו שתי אבנים שיש להם סגולות רפואיות רבות. הציפורים עצמן כשנאכלות צליות מועילות לתחלואי העיניים ואפרם עם מים מועילים לחולי אסכרה (דיפטריה) וכן השוו לר' אליהו הכהן מדרש תלפיות, ירושלים תשכ"ג, ענף בעלי חיים, עמ' 116; ספר סגולות ישראל, לר' שבתי ליפשיץ, ערך אהבה (מהדורת צילום ללא שם מקום והוצאה). לפי דברי ר' רפאל אוחנה מדובר במין סנונית שחורה (כנראה סנונית הסלעים *Ptyonoprogne obsolata = Hirundo rupestris*, החורפת בצפון אפריקה ובשל צבעה אינה כשרה לאכילה לכל הדעות): "רפואה לעין שיש בה לובן, יקח אפרוח של צפור דרור הנקרא סנונית ובלשון מערב נקרא תאפילאסאט שעושין קיניהם בתקרת הבתים והם שחורים...", ראו: מראה הילדים, ירושלים תש"ן (הוצאת יריד הספרים), עמ' 198. בספר "הרופא המנוסה", שנדפס בערבית בג'רבא ויצא לאור מחדש בעברית על ידי יוסף בן יצחק הכהן, ירושלים תשנ"ז, עמ' מה-מו, נזכר סגולות הסנונית למחלות עיניים: "(ללובן שבעין) — תקח אפרוח מקן הצפור הנקרא כטיפה (= סנונית), נקוב את עינו וקשור את רגלו בחוט אדום כדי שלא יתחלף באחר, ותחזיר אותו לקינו עם אחיו, ואחרי שלושה ימים תראה שהבריא, כי אנו תרפא אותו בעשב מסויים. ותקח את האפרוח הזה ותחתך את ראשו ותיבש אותה היטב בשמן ותכתוש אותו היטב עד שתהיה כמו אבק, ונפה אותה בכד משי. והזהר

לעומת היעדר המסורת של כשרות הסנונית בקרב פוסקי ספרד, מצאנו בקהילות אשכנז עדויות אחדות בדורות האחרונים. הרב משה ברשטיין שהיה שו"ב בלונדון העיד על הסנונית הרפתות שהיא כשרה, אם כי אין הוא מציין במפורש שהוא שחט ממנה.⁵⁴ ישנן גם עדויות לשחיטת סנוניות בקהילות גרמניה עד תקופת השואה, ועל כך נרחיב בהמשך.

סיכום הדעות בזיהוי ה'דרור'

<p>(2) סנונית (והדומים לה) רב יהודה (בבלי, חולין סב ע"א, מרחיב את זיהוי הדרור) רש"י רד"ק בספר השורשים [רמב"ן, רשב"א, רבינו ירוחם, מהרי"ק ואחרים מתייחסים לכשרות הסנונית ולא לעניין זיהוי הדרור] ר' חיים ויטאל ר' חזקיה די-סילוה ר' אברהם חמוי ר' משה כלפון הכהן (ציפור ירושלים)</p>	<p>(1) דרור (passer) ניתוח רוב מקורות חז"ל רס"ג רד"ק בפירושו לתהילים</p>
<p>(4) קיכלי ר' שמעון בר אלעזר (תוספתא נגעים ח, ג)</p>	<p>(3) תור אונקלוס לתהילים פד ד</p>

כשרות הדרור

כשרות הדרור עולה מתוך ניתוח מקורות חז"ל כפי שהראנו לעיל. אולם הדבר עולה גם מהתקבולת בין המילים 'דרור' ל'ציפור' וכן מעיון בפסוקי המקרא. כך למשל מעיר ר' יונה אבן ג'נאח: "ודרור קן לה, כדרור לעוף — הוא מין עוף טהור (בלבד), מפני שאמר ודרור קן לה, אשר שתה אפרוחיה את מזכחותיך ה' צבאות"⁵⁵. מסורת זיהוי השם של ה"דרור"

שלא תגע באבק בידך. ותקח ממנו בכלי של כסף ושים על העין ג' פעמים ויסור הלובן בעזר האל, ברוך ומנוסה". לבסוף נזכיר את שיינהאק, עמ' קנ, המזכיר בספרו את דרור האבן (= סנונית האבן).

54 מ"ה בערשטיין, עולם התושיה, לונדון תרצ"ז, עמ' סו-סז, שם הוא גם מצרף את תמונת הסנונית.

55 אבן ג'נאח, שורש דרר.

השתמרה אצל חלק מהפרשנים, בעיקר בקהילות המזרח שבהן מכונה הסוג דרור (Passer) בשם "עצפר" או "עציפור" (ציפור). אולם גם בקרב הקהילות, בעיקר האירופאיות, שזיהו את השם "דרור" בטעות עם הסנונית (שלא הייתה לה כנראה מסורת אכילה בדורות האחרונים), נותרה מסורת כשרות ברורה ורציפה לציפור — Passer. כלומר היעדר מסורת זיהוי של השם "דרור", לא גרמה להשתכחות מסורת אכילתו.

מסורת אכילת הדרור

על מסורת אכילת הדרור (Passer) למינוי בדורות האחרונים ישנן עדויות רבות ומקהילות ישראל שונות. להלן נציג את העדויות הידועות לנו.

(א) מזרח אירופה

ר' יצחק יהודא יחיאל מקאמאנא כתב בשנת תרכ"ו, "וכן יש לנו מסורה על צפור דרור איזה הוא ומחזיקין אותו בטהרה, אף שגלינו ממדינה למדינה, הרי גלינו ביחד אלפים ורבבות ונתיישובו אבותינו במדינת פולין מאלדאווא אונגריין, א"כ מסורה וקבלה שלנו ברורה".⁵⁶ יהודים מליטא סיפרו שבשנת מלחמת העולם הראשונה בשעת רעבון ניסו לשחוט דרורים ולא היה בהם כדי אכילה.⁵⁷

(ב) איטליה

ר' יצחק הכהן, שהיה שוחט ובודק בליוורנו הביא בספרו את רשימת העופות הטהורים בליווי האזור שלהם, עליהם כתב: "קבלה בידינו סימני כשרות". ברשימה זו מופיע הדרור בשם האיטלקי — Passera. הדרור מופיע ברשימות כשרות מקבילות, ובהן גם של העיר פירנצה.⁵⁸

56 פורסם על ידי ר' ישעיה שור וחתנו ר' מנדל לנד"א, קונטרס כנפי נשרים, סימן ו, יצא, לאור בשנת תרכ"ו ופורסם בשנית בסוף ספר כליל תפארת, ירושלים תשל"ו.

57 לוינגר, עמ' 85. א' קורמן, הטהור והטמא, תל אביב תש"ס, עמ' 39, כתב: "שמעתי מפי סבי ר' יעקב משה ב"ר גרשון קורמן הי"ד (נספה בשואה), שזכור לו, שכשהיה מצב קשה התירו לאכול ציפור דרור".

58 "מ כהן, זבחי כהן, ליוורנו 1832, עמ' 12, מס' 2; כת"י מוסקבה-גינצבורג מס' 688, דף כב; כת"י בית המדרש לרבנים ברומא, מס' 258, דף 10; כת"י מכון שוקן למחקר היהדות, שעל יד בית המדרש לרבנים באמריקה, ירושלים, מס' 70052, דף 10; כת"י לונדון — ולמרגה מס' 107, דף 8.

ג) אנגליה

הרב משה ברשטיין שהיה שו"ב בלונדון כתב, שהדרור שאותו הוא מכנה בשמות: 'אנקוריה' ו-Sperling, Sparrow — כשר לפי ההלכה.⁵⁹

ד) מרוקו

יוצאי מרוקו בישראל העידו בפני הרב ישראל מאיר לוינגר על כשרות הדרורים ושחיתתם לצורך אכילה, ובהם הרב פרץ מרדכי מהמושב זנוח והרב ד' ילזו, שו"ב בטבריה.⁶⁰

ה) תימן

עדויות רבות על אכילת ציפורי דרוור (עצפר) ישנן מתימן. מארי עזרי גיאת היה נוהג לתפוס ציפורי דרוור (עצפרי) בתוך מלכודות שהניח בבארות השקיה. את המלכודת היו מניחים לקראת ערב, עם מעט אוכל, בתוך הבאר בעומק של מטר-שניים. בזמן זה הציפורים היו מתאספות בבורות ואוכלות ולנות במלכודת שנראתה כארגו הפתוח לכמה מצדדיו. לפנות בוקר היו מושכים בחוטי המלכודת ועם סגירת הדלתות היו בה ציפורים רבות. ר' חיים גיאת מעיד שפעם אחת לכד אביו יותר מאלף ציפורים, שצד מתוך כמה בארות. הציפורים נשחטו, נקו בסבלנות, כמו כל עוף אחר ואחר כך הותקנה אכילתם על ידי בישול בדוודים באש קטנה. הדרורים נחשבו למאכל טעים מאוד, שניתן לאכלם על עצמותיהם, שנימוחו בפה.⁶¹

אבי סיפר לי, שראה כמו עיניו, אנשים עניים שצדו דרורים (עצפר) והביאום לשחיטה למארי סאלם מנצור והיו אוכלים אותם. מהדרורים היו מכינים מרק. זאת הייתה תופעה לא שכיחה ורק חסרי אמצעים שחטו דרורים לאכילה או אנשים חולים שהזדקקו לו בשל

59 עולם התושיה, עמ' 50, סט. במדריך הכשרות של לונדון: 'מסורת גרמנית גם מתירה דרורים (sparrow), אבל עליך ללכוד אותם לא ירי או לפצוע אותם, על מנת שיהיו מוכשרים לשחיטה', ראו:

The Really Jewish Food Guide The London Beth-Din Kashrut Guide. London . p 10

60 לוינגר, עמ' 85, הערות 211-212.

61 ראיון עם מארי עזרי גיאת זצ"ל ובנו חיים מתאריך ו' תשרי תשס"א (5.10.00). בראיון הייתה נוכחת גם רעיית הרב שאישרה את לכידת הדרורים והתקנתם לאכילה. מאוחר יותר (כו סיון תשס"ב 6.6.2002) סיפר לי ר' חיים גיאת שגם כאשר גרו בירושלים בשכונת קטמון שחטו דרורים והתקינו אותם לאכילה. התהליך כלל מריטת הכנפיים, הורדת הרגליים והראש ולאחר ניקוי הקרביים בישלו אותם.

הסגולות הרפואיות שייחסו לו.⁶² סעיד יצחק סיפר שהיו שוחטים את הציפור ומורחים את הגוף בדמה למי שקיבל מכות וחבורות.⁶³

רצון צארום זוכר שפעם אחת, בהיותו ילד, חדרו כמה ציפורי דרוור לחדר. הוא ואימו (דודתי שרה) צדו אותם והוא העבירם לשחיטה.⁶⁴ גם מארי אהרן עוזרי שמוצאו מאזור קרייה לכד דרוורים שחדרו למחסן שבביתו. הוא שחטם, הכשירם ואכלם, ולדבריו הציפורים טעימות למאכל.⁶⁵

שלום עובד שמוצאו מצנעא העיד שציפורי הדרור (עצפר) שהן כמו אלו המצויות בארץ, היו כשרות. תופעת אכילתן לא הייתה שכיחה בשל הטורח הכרוך בצידתן ובשל בשרן המועט. היו אנשים שתפסו אותן, שחטו ומרטו את הנוצות. אין בגופן הרבה פסולת. תיבלו אותן היטב וצלו לקינוח האכילה.⁶⁶ יחיאל חברוני, אף הוא מצנעא, העיר שאמנם היו בתימן מיני "עצפר" שונים, אך רק ציפור הדרור שמצויה בארץ נאכלה. הם צדו אותן במלכודות ואכלו אותן. הוא זוכר שנריה עוזרי לכד בארץ בשנות החמישים דרוורים, שחט, בישל ועשה מהן מרק.⁶⁷

על מיני הדרור שנאכלו בתימן סיפר פעמים רבות הרב יוסף קאפח, במהלך שיעורים שהעביר במסכת חולין ובהלכות מאכלות אסורות להרמב"ם. דברים אלה תועדו בידי תלמידיו, ואביא כאן מדבריהם כלשונם, כפי שהעביר לי באדיבותו הרב אברהם חמאמי שליט"א, מתוך הערות שרשם בין השנים תשל"ז-תשנ"ט:

בענין העוף 'עצפארי' כתוב אצלי (משנים תשל"ז ואילך) בגליון הרמב"ם בהל' מאכלות אסורות (פ"א הט"ו) על מ"ש רבנו ז"ל: ועוף טהור נאכל במסורת, והוא שיהיה דבר פשוט באותו מקום שעוף זה טהור. עכ"ל. הדגים מורי בעוף 'עצפארי'. בכשרותו של עוף זה היתה מחלוקת בין חכמי צנעא לבין חכמי ד'מאר. עוף זה היו לו מסביב לעין צבע שחור כחול, ונקרא עוף זה גם 'כוחלי'. ויש מאותו המין שלא היה לו הצבע הזה מסביב לעין, ובצנעא היו אוסרים אותו. אך בד'מאר המושחר

62 אבי מר יוסף עמר הלוי, פעמים רבות. ועיין גם דברי הרב יצחק רצאבי שמתר לאכול את הדרור (עצפור): "זכך מקובל גם אצלינו בדרך כלל, אך אין מצוי לאכול זולתי לרפואה, מפני שאין הנאה ממנו שווה בטורח שחיטתו והכשרו ובישולו", שולחן ערוך המקוצר, י"ד, א, בני ברק תש"ס, עמ' קפג. אולם כפי שנראה מהעדויות הרבות ששמעתי, שהיו אנשים שניצלו את ההזדמנות שניקרה בידיהם לאוכלם ומסתבר שהטורח בכך היה כדאי.

63 ראיון מתאריך יד תמוז תשס"א (5.7.2001).

64 ראיון מתאריך כה אב תשס"א (14.8.2001).

65 ראיון מתאריך כג אב תשס"א (12.8.2001).

66 ראיון מתאריך כו אב תשס"א (15.8.2001).

67 ראיון מתאריך כז חשוון תשס"ב (14.10.2001).

סביב העין ה'כוחלי', לא היו מכשירים. ואלו שלא היו מושחרים סביב העין היו מכשירים. ולדעת סבו מהריק"א זצ"ל שני המינים כשרים, אלו שיש להם שחור כחול מסביב לעין, ואלו שאין להם שחור כחול מסביב לעין. אלא שהמחלוקת נובעת בעיני מסחר [סתם ולא פירש]. ע"כ כתוב אצל בגליון הרמב"ם.

וכ"כ אצלי (מכסלו תשמ"ה) גם במחברת 'אמרות והגיגים' (בכ"י ח"ב אות סד). אלא ששם מפורשים דברי סבו זצ"ל, כי שני המינים כשרים ויש בהם כל סימני העופות הטהורים. אך כיון שהצעירים ב'צנעא' היו לוכדים מאותו המין שלא היה לו הצבע הזה מסביב לעין, ומטרידים את השוחט שהיה שוחט להם (כמנהג תימן) חינם אין כסף, והשוחט שהיה רוצה להתחמק מהם היה אומר להם 'הדא קבילי', אבל לא שהוא עוף טמא. וכך הדבר בד'מאר בעוף המושחר סביב העין ה'כוחלי', לא היו מכשירים מסיבה הנ"ל. אבל לעולם שני המינים כשרים. ע"כ כתוב אצלי במחברת הנ"ל.

ובגליון הרמב"ם אחר (מהד' מכון מש"ה) כתובה אצלי אותה הערה (מיום כד תשרי תשנ"ט), אלא שיש קצת תוספת ושינוי.

תוספת — עוף זה היה מצוי בהרי חראז בתימן, ושינוי קל — סבו זצ"ל שיער השערה, כי מחמת קטנתם של אותם עופות היו באים ומטרידים את השוחט וכו' ע"כ.

כלומר לפי זה, אין במה שאמר סבו איזו קבלה או מסורת מפי זקנים, אלא סבו זצ"ל שיער השערה בלבד. אך מדבריו בכל המקורות הנ"ל עופות הללו כשרים.⁶⁸

שני המינים של הדרור הנזכרים בתיאור של הר"י קאפח הם למעשה שני הזיווגים של אותו המין. הזכר (בעיקר בעונת הקינון) ניכר בחזהו ובגרוננו בכתם שחור שנמשך ומקיף את עיניו, ואילו אצל הנקבה כתם זה אינו בולט. לפי זה, אכן ברור שמדובר באותו מין דרור ושני הזיווגים הם כשרים.

(ו) ירושלים

מירושלים ישנן הרבה עדויות שמקורן מבני כל עדות וקהילות ישראל. ברוב המקורות מכונים הדרורים בשם 'ציפורים'. הרב חיים משה קאריגאל, מחכמי ירושלים הספרדים במחצית הראשונה של המאה השמונה-עשרה:

"בעיה"ק ירושלם תוכב"א אנו נזהרים בתורים ובני יונה ובציפורים שלא למרוט הנוצה שהעור שלהם רך מאוד ומפרידים הנוצה ברוק משום חלדה".⁶⁹ דומה, ש'הציפורים' שהוא

68 מכתב מתאריך יז טבת תשס"ב, בשי"ג לשרות.

69 הגהות ימין משה, אמסטרדם תע"ח, סימן כד, עמ' לט.

מזכיר הם הדרורים והדבר משקף את תנאי המחיה הקשים בתקופתו, כך ששחיטת ציפורים קטנות למאכל היה דבר שכיח. ואכן ידוע שמחמת הבצורת, יוקר השערים וגזרות המושל המקומי נאלץ הרב קאריגאל לעזוב את ירושלים ולצאת לחוץ לארץ.⁷⁰

ר' יעקב חיים סופר (תר"ל-תרצ"ט), מבגדאד שהתיישב בירושלים כתב: "צפור קטן הדר בבתים וקורין אותו עצפון" המנהג לאכלו".⁷¹ חכם עזרא אייר זצ"ל העיד ששוחטי ירושלים שחטו דרורים.⁷² חכם חביב אלואן, ראש קהילת יהודי כורדיסטאן בירושלים שחט דרורים, ולדבריו התקינו אותם לאכילה על ידי צלייה.⁷³

הרב שלום זאב אייזנבך נשאל אם הציפורים הקטנות הפורחות בארץ מותרות ותשובתו הייתה: "שבתקופת מלחמת העולם הראשונה היה רעב רח"ל בארץ, ובכל יום חמישי לפנות ערב נכנסו מעצמם שלוש ציפורים כאלו לבית אביו זצ"ל והיה אביו לוקח שתיים מהם לכבוד שבת קודש ואת השלישית שלח בחזרה".⁷⁴

הרב שמעון מרגליות הביא בספרו עדויות מפי השוחטים האשכנזים בירושלים על שחיטת הדרורים, ובהם הרב אברהם בנימין ליכטנשטיין,⁷⁵ הרב יהושע שקול והרב אברהם דוד פרידמן. במיוחד ראוייה לציון עדותו של הרב מנשה רוזנפלד, זקן שוחטי ירושלים: "מעולם לא שמעתי שיש שאלה על מיני יונים וציפורים שאסור לאכלם ושחטתי אותם בלי פקפוק".⁷⁶ הרב אמתי בן דוד, בעל החיבור 'שיחת חולין' כתב על ציפור הדרור: "ויש שוחטים שקבלו מסורת כשרות עליה, ואני ביניהם, מפי מורי הרב ציון חוכימה יצ"ו, בשם הגאון רבי בן ציון אבא שאול זצ"ל".⁷⁷ ובמכתבו אלי מתאריך ג' אדר תשס"ב, הוסיף הרב אמתי בן-דוד ששחט ציפור דרור שנכנסה לבית הכנסת שלו. כאשר הראה את סכין השחיטה שלו לשכנו השו"ב הרב יהודה דוד הכהן דויטש, הוא סיפר לו שגם לו יש מסורת על ציפורי דרור, והוא אף שחט מהן לתלמידיו שצדו אותן.

70 א' יערי, שלוחי ארץ-ישראל, ירושלים תשי"א, עמ' 373.

71 ר' יעקב חיים סופר, כף החיים, ירושלים תשכ"ט, ליו"ד סימן פב, ס"ק כז.

72 לוינגר, עמ' 85.

73 ראיון מתאריך כג סיון תשס"ב (3.6.2002).

74 ב"י טויסיג, תפארת בנים, ירושלים תשמ"ט, סימן עב, עמ' שז-שח.

75 ר' אברהם בנימין ליכטנשטיין העיד לי ובנוכחות ר' יוסף רוטשטיין שהוא שחט פעמים רבות דרורים ותורים (צוצלת), בעיקר בשביל אנשים שביקשו לקיים מצוות שילוח הקן, אך לא לאכילה משום מיעוט בשרם. יחד עם זאת הוא שחט גם בני יונה מגיל שבועיים לערך לאכילה, עבור חתנים וכלות ביום חופתם. (ראיון מתאריך טו אב תשס"ב).

76 ר' שמעון מרגליות, ספר הבנים תקח לך (מהדורה שנייה), ירושלים תשנ"ז, עמ' קעה.

77 בתוך: נ"י וינברגר, ספר שלח תשלח, ירושלים תשס"א, עמ' קפא.

מנהג שחיטת דרור וסנונית בפרהסיה בגרמניה

מעדויות מהימנות רבות שנמסרו במסורת, ועדיין לא זכו להתייחסות מעמיקה בספרות ההלכה, עולה שבקהילות אחדות בגרמניה השתמרה עד לתקופת השואה מסורת על כשרות הדרור. זוהי תופעה יוצאת דופן שממנה אפשר ללמוד איך ניתן לשמר מסורת כשרות בעלי חיים בכלל בעידן המודרני, שבו חלק מהם אינם נאכלים בפועל מנסיבות שונות. מהעדויות עולה שכל שנה, או אחת לכמה שנים, נהגו ראשי הקהילה לשחוט דרורים בפרהסיה. השחיטה נועדה להזכיר לציבור בדרך סמלית שהדרורים מותרים באכילה, אף כי בפועל לא נאכלו הדרורים מחמת זעירותם וכחישותם. על שחיטת הדרורים בפרנקפורט דמיין כתב לי מר משה הילדסהיים:

ברצוני להתייחס למסורת על הצפור הקטנה — דרור, בגרמנית Sperring וגם כן Spats ובדנית Sparr. אני זוכר שמורי ורבי, ר' אליעזר קורצווייל ז"ל, שהיה מורה בבית הספר היהודי בקופנהגן שנים רבות ונפטר בו' חשוון תשמ"א, סיפר שבעירו פרנקפורט דמיין היה מנהג קבוע לשחוט דרור אחד פעם בשנה, כדי לשמור על המסורת שמותר לאכול ממנו.⁷⁸

מר עזרא קהאן מלונדון, מסר לי ששמע מאביו, שבקהילתו בפרנקפורט נהגו לשחוט בכל שנה זוג דרורים כדי לשמר את המסורת.⁷⁹ לפי עדות אחרת נהגו לשחוט את ציפור הדרור בפרנקפורט אחת לשבע שנים כחלק ממצוות הקהל, ולאחר מכן היו אוכלים אותה. להלן נביא את הדברים כפי שמסר לי במכתב הרב חזקיהו יוסף כהן, וזה לשונו:

הגאון ר' אליהו לנדאו שליט"א (בן הגר"י לנדאו זצ"ל רבה של בני ברק) סיפר לי, אשר בסביבתם היה גר הרב ד"ר יחיאל מיכל אשר זצ"ל שהיה דויטשער רב, והיה ת"ח ויר"ש גדול עד למאוד (כלשון הנ"ל), ופעם אחת בא לפני ראש השוחטים ד'בני ברק' הלוא הוא הרב ר' יהודה פרסטר ע"ה עם 'צפור-דרור' בשביל שישחטנה. לשאלתו על פשר הדבר, השיב לו, שבמחוזותם בגרמניה, היה מנהג לשחוט את זה ה'צפור-דרור' מפעם לפעם, בשביל שלא תשתכח ה'מסורה' מזה העוף.

ככדי להעמיד דברים על דיוקם, ביררתי העניין אצל נכדו הנודע הרב מאיר מונק שליט"א (מנהל ת"ת 'תורת אמת' בב"ב) ואמר לי כדלהלן: שזקנו הנ"ל סיפר לו מזכרון נעוריו בעודו מתגורר אצל הוריו אשר בעיירה 'פרנקפורט', שפעם אחת במשך כל שבע שנים היו שוחטים את 'צפור-דרור' בהקהל. לאחר מכן היו עושים

78 מכתב מל' ניסן תשס"א.

79 שיחה מתאריך כד סיון תשס"ג (24.6.2003).

סעודה בה היו מסיבים כל טובי העיר, וכל אחד מהם היה מקבל לאכילה משהו מבשר ה'צפור-דרור', כל זאת בכדי שלא תשתכח ה'מסורה-טהרה' שיש על 'ציפור-דרור'.⁸⁰

גם בעיר הלבן נהגו לשמר את מסורת של טהרת ציפור הדרור באותו אופן. לפי יהודה אריאל, בעיר זו "היו שוחטים מדי חמש שנים מספר דרורים".⁸¹ מנחם פאול זוסמן מאחרוני יהודי קהילת הלבן שטאט בארץ, אישר את קיומה של מסורת זו בהקשר לדרור (נקרא שפאץ או שפרלינג) עליה שמע בצעירותו.⁸²

עדות מעניינת שמעתי מהרב רפאל אויערבך, בנו של הרב צבי בנימין אויערבך שהיה רבה האחרון של קהילת הלבן שטאט עד אירועי ליל הבדולח (9.11.38). מאז הוא שהה במאסר כמה חודשים עד שהצליח להשתחרר ולעלות לארץ בשנת 1939. אביו היה בן למשפחת רבנים ידועה, שארבעה מאבותיו עמדו בראשות הקהילה בזה אחר זה. ממנו הוא שמע שמדי שנה בשנה, בכל חודש אלול, היו בודקים לשוחטים את החלפים ובאותה הזדמנות היו שוחטים ציפור דרור, בכדי לשמר את המסורת.⁸³

עדות דומה, המאששת את התיאור שלעיל, הביא פרופ' מאיר שורץ, שמוצאו באחד הכפרים מאזור לוטנברג שבגרמניה. לדבריו מדובר בציפור "Schwalbe" (= הסנונית) שאותה נהגו הילדים, והוא ביניהם, לצוד בחודש אלול. בעונה זו נהגו הסנוניות להתקבץ לקראת נדידת הסתו שלהן ואז היה קל ללכדן. היו מביאים לשוחט שתי-שלוש סנוניות שאותן היה שוחט לפני הילדים ובכך היה דואג להנציח את מסורת כשרותה.⁸⁴

עדות דומה, המתייחסת לסנונית, מביא הרב ישראל שורין מאפרת. הוא סיפר שחותנו הרב יעקב קומיניצקי ז"ל, רבה של טורונטו ואח"כ ראש ישיבת 'תורה ודעת' (ברוקלין) העיד בפניו שבפרנקפורט היו שוחטים ציפור 'דרור' שנקרא "שוואלב" (= הסנונית). השחיטה נעשתה פעם אחת בשנה כדת וכדין כדי לקבע את המסורת, בניגוד לתרגול ההודו שעליו היו חילוקי דעות.⁸⁵

80 מטייטת ספרו של הרב חזקיהו יוסף כהן.

81 יהודה אריאל מנהריה, בתגובה למאמרי בצופה מ"ח באייר, תשס"א (11.5.2001), עמ' 13.

82 ראיון מתאריך כ"ג אייר תשס"א (16.5.2001).

83 ראיון מתאריך כ"ב אייר תשס"א (15.5.2001). יצחק אויערבך (אחיו של ר' רפאל אויערבך), שהיה הילד האחרון שנולד בקהילת הלבן שטאט שמע מאביו את אותה מסורת, אך לפי דבריו הדרור היה נשחט בשבוע של פרשת 'בשלח', העוסקת בסיפור אכילת השלל (שמות טז, ג).

84 בשיחה בתאריך ט"ו תמוז תשס"א (5.7.2001), והשוו': לוינגר, עמ' 84, הערה 209, שם מובאת עדותו של מאיר שורץ בטענת בערך דרור.

85 שיחה מתאריך ו' אב תשס"א (27.8.2001) תודתי לידידי ד"ר ארי זיבוטפסקי שהיפנה אותי למקור זה.

סיכום

ציפור הדרור היא דוגמה לעוף שהייתה לגביו מסורת אכילה רציפה בכל קהילות ישראל עד לפני כיוכל שנים, בשל תפוצתו הנרחבת של העוף וזיקתו למשכנות האדם. זמינותו של הדרור עשתה אותו לעוף מאכל שקל להשיגו, בעיקר בחברות מסורתיות, שנהגו לנצל כל מרכיב מזון אפשרי. בדרך כלל אכילת דרורים הייתה נחלתם של חסרי האמצעים, שניצלו את בשרו הטעים לאכילה בכישול או בצלייה או כתוספת למרק, למרות הטורח שהיה כרוך בהתקנתו. בחברות שפע פחת השימוש בדרורים לאכילה, ודוגמה לכך אנו מוצאים בכמה מקהילות גרמניה שבהן חשו במציאות הזו וביקשו לשמר את המסורת לדורות הבאים אחריהם. מתוך מודעות זו נהגו להנציח את מסורת כשרותו של הדרור בפרהסיא 'לעיני כל ישראל', ולפי רוב העדויות – בלי לאוכלה. מנהג זה רווח בקהילת הלבפשטאט עד עליית הנאצים יש"ו, וראוי לחדשו כאשר עדיין בידינו מסורת כשרות ברורה.

סיפור שימור מסורת הדרור בקהילות גרמניה יכול להוות דגם אפשרי לשימור מסורות של בעלי חיים אחרים. עצם העובדה שאין נוהגים בימינו לאכול ציפורים קטנות, משום מיעוט בשר, אינה סיבה מדוע לא נשמר את המסורת. גם הטענה שאכילת ציפורים נחשבת מיאוס אצל אחדים אין בה די כדי לגרום לביטולה של מסורת, שהרי מאכל הוא עניין סובייקטיבי. דומה שהכלל בגדר 'מיאוס' הוא זה שמובא על ידי ר' חזקיה די סילוה; אין לאכול מאכל שכל בני האדם סולדים ממנו, גם אם יש בודד שאינו בוחל באכילתו. לעומת זאת, מאכל שרוב בני האדם בוחלים בו, מותר באכילה לאדם שאינו חש כלפיו תחושת גועל.⁸⁶ ההלכה אם כן, אינה מונעת מ'טעמים' של פוסקי הלכות כאלה או אחרים, ואינה כופה את דעת האיטניסטיים על אחרים. אמנם מאכל ציפורים קטנות אינו מקובל בימינו כמו בעבר, אך האם בשל כך נשכיח דבר מהתורה? ומי ערב לכך שבעתיד הדבר לא ישתנה? ומדוע נמנע מבני הדורות הבאים את האפשרות לממש את אכילתם בטהרה, כפי שהתורה מאפשרת? לא זו בלבד שאנו מצוים לשמור על מסורת זו, עלינו לדאוג גם להמשכיות מסורת השחיטה. כלומר, שהשוחטים הצעירים יהיו מיומנים היטב בשחיטת יונים וציפורים כחלק מהסמכתם.⁸⁷

86 פרי חדש ליו"ד פ"ד א, ס"ק ג; קט"ז ו, ס"ק יא.

87 שו"ע יו"ד כ ס"ק ד.